

TIDINGE VAN DIE GOUDE

Mededelingenblad Oudheidkundige kring "Die Goude"

Redactie:
Jaap Rebel, Henny van Dolder-de Wit,
Paul Abels, Nico Habermehl
Redactieadres: Westhaven 43,
2801 PL Gouda

Jaargang 11, No. 2 • April 1993

Secretariaat:
Zoutmanstraat 64,
2806XD Gouda (tel. 01820 - 16943).
penningmeester/ledenadministratie:
R. F. Stijnis, Vlietenburg 32,
2804 WT Gouda (tel. 01820 - 32278).

Postrekening nr. 39.70.93 | t.n.v. "Die Goude", Gouda

“Dit heeft hij verwillecoirt up sijn
lijff”¹⁾

EEN VERKENNEND ONDERZOEK NAAR GOUDSE VONNISSEN IN 1447-1467

Marion Winnink

Inleiding

Sinds drie jaar ben ik op het archief²⁾ bezig met het ontsluiten van het Crimineel *vonnis- of correctieboek* (RA 176). In dit boek staan alle delicten beschreven plus de straffen die aan de mensen zijn opgelegd in de periode 1447-1558. Telkens als ik iemand iets vertel over wat ik doe met dit vonnisboek, valt het me op dat men over het algemeen een nogal gruwelijk beeld van de middeleeuwen heeft. Bij middeleeuwse straffen denkt men al gauw aan de brandstapel, radbraken, hand afhakken, de schandpaal enzovoorts. Toegegeven, de straffen in die tijd waren niet mis, maar toch veel minder bloederig dan men wel denkt.

In dit artikel wil ik III op basis van de nu verzaamelde gegevens enigszins laten zien waarvoor men gestraft kon worden in vijftiende-eeuws Gouda en hoe er werd gestraft. Voordat ik daar toe over ga, vertel ik echter ook iets over de opbouw van het boek en de hoeveelheid vonnissen.

Het handschrift³⁾

Zoals gezegd wil ik u eerst iets vertellen over het boek zelf. Het handschrift bestaat uit een aantal *katernen*⁴⁾ die niet allemaal even dik zijn, dat wil zeggen dat de katernen zijn opgebouwd uit een variërend aantal *dubbelbladen*⁵⁾. De katernen zijn pas later tot een boek *samengebonden*.

Het gebruik van losse (dat wil zeggen nog niet gebonden) katernen had voor- en nadelen. Een voordeel was dat er nog een blad tussengevoegd kon worden als men iets vergeten was, mits men het midden van het katern nog niet bereikt had. Anderzijds was er het nadeel dat er ook wel een blad kon wegraken. Ik vertel dit omdat het op het eerste gezicht wel lijkt alsof ik een volledige periode van twintig jaar beschrijf, maar dat is niet helemaal zo, er zitten hiaten in.

Kijkend naar schema 1 en het opbouwschema van het eerste katern van het handschrift valt het volgende op:

Schema 1. Aantal vonnissen per jaar/maand

Jaar	Aantal	Maand													
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	onb*	
1447	10	-	-	-	3	1	-	-	1	1	2	1	-	1	
1448	8	-	-	1	-	2	-	1	3	1	-	-	-	-	
1449	22	-	2	12	-	-	-	-	2	2	1	2	-	1	
1450	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
1451	9	-	-	-	-	2	-	1	1	1	-	-	4	-	
1452	8	3	-	1	-	1	3	-	-	-	-	-	-	-	
1453	8	-	4	-	-	-	1	1	-	1	-	-	-	1	
1454	10	1	-	-	2	1	1	3	-	-	-	-	1	1	
1455	3	-	-	1	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	
1456	18	-	-	5	1	2	2	3	-	-	1	-	2	2	
1457	8	-	2	1	1	-	1	-	3	-	-	-	-	-	
1458	16	-	-	5	1	-	4	1	-	1	2	1	1	-	
1459	10	2	3	-	3	-	-	-	1	-	-	-	1	-	
1460	9	1	-	-	-	-	1	2	1	-	3	-	1	-	
1467	10	-	-	-	-	-	2	1	2	1	-	-	4	-	
Tot.	150**	8	11	26	11	9	16	13	14	8	10	4	14	6	

* | Onbekend wil zeggen dat de datum van het vonnis niet is aangegeven.

** | In enkele van de vonnissen zijn twee of meer mensen genoemd. In totaal zijn 167 mensen veroordeeld.

In 1456 zijn er verschillende veroordelingen wegens: kritiek op en bedreiging van de burgemeesters; vernielingen aan stadseigendommen (bijvoorbeeld stadspoorten); pro-Hoekse uitlatingen en het zich 's avonds laat op straat bevinden na de avondklok (waarom was deze überhaupt ingesteld?).

In 1458 werden vijf mensen veroordeeld omdat ze ondanks het verbod toch naar Dordrecht voeren en hun goederen daar op de stapelmarkt aanboden en vier mensen werden veroordeeld omdat zij gildevoorschriften overtraden.

Het zou kunnen dat politieke en/of sociaal-economische onrust in deze jaren voor een verhoogde criminaliteit zorgden. Onderzoek van andere bronnen zal misschien meer licht op de zaak werpen.

Soorten delicten

In schema 2 vindt u een overzicht van het soorten delicten dat is gepleegd in de periode 1447-1467.

Er lijkt in de loop der tijden niet zo heel veel te

zijn veranderd in de soort delicten. Ook in de vijftiende eeuw werden er in Gouda mensen opgelicht, vermoord, verkracht, bestolen, of gemolesteerd. Er werden mensen (stadswachters) gegijzeld en er was wel eens sprake van oproer. Opvallend is bijvoorbeeld wel dat het uitschelden/beledigen van mensen toen als een zwaar vergrijp werd gezien (van de 150 vonnissen is in 31 gevallen sprake van het delict schelden).

Beledigen van een ambtenaar in functie kan u tegenwoordig nog steeds op een boete komen te staan, maar als u bijvoorbeeld vindt dat de burgemeester of een wethouder zijn werk niet goed doet, dan mag u dat rustig in het openbaar zeggen. En zo lang u de daad maar niet bij het woord voegt mag u de persoon in kwestie ook nog van alles toewensen zonder dat dit direct gevolgen voor u heeft. Zo niet in 1456. In dat jaar werden in ieder geval drie mensen veroordeeld wegens kritiek op burgemeester Gerijdt Claes. Coman (= koopman) Cornelis had hem uitgescholden en moest de eerstvolgende zon-

Schema 2. Soorten delicten

Belediging	31
Onbehoorlijk gedrag	13
Molest	12
Bedreiging	11
Zekere misdrijven*	8
Overtreding _ gildevoorschrift	8
Vernieling	7
Diefstal	6
Overtreden vaarverbod	5
Medeplichtigheid	5
Gijzelen	4
Vals beschuldigen	4
Heilig schennis	4
Weigeren opdracht / bevel /	4
Gebruik valse geschriften	3
Vredebreuk	3
Laster	2
Moord	2
Contractbreuk	2
Messteken	2
Verkrachten	1
Overig**	13

* Hier wordt geen nadere omschrijving van gegeven. De persoon in kwestie had blijkbaar zoveel uitgespookt dat deze omschrijving voldeed.

** Onder overig valt: oproer, 's nachts op straat, onverzoenlijkheid, voornemen tot wraak, ontvreemden marktkruis tijdens jaarmarkt, weigeren schuld te betalen, ruzie over een meitak en in vier gevallen is het delict niet beschreven.

dag met een bord op zijn borst waarop stond wat hij had gezegd, voor het kruisbeeld (vermoedelijk) in de Sint-Jan verschijnen.

Op 1 juli 1456 werd *Rugel* *Rugelss.* veroordeeld omdat hij van beide burgemeesters (*Gerijt* *Claes* en *Ghijsbrecht* *Hagenss.*) had gezegd dat er nog nooit zulke slechte bestuurders waren geweest als deze twee. Hij wenste ze ook toe dat ze in de IJssel zouden worden gegooid met een gewicht van honderd pond aan hun lijf.

Op 8 oktober van datzelfde jaar werd *Jacob* *Goell* veroordeeld omdat hij, tijdens een *drink-* *gelag* bij *Willem* "die *gortere*" (= de *gortmole-*

naar) thuis, had gezegd dat *Gerijt* *Claes* een schavuit was. Tevens vertelde hij daar dat hij *Gerijt* *Claes* na de *Vespers* bij de kerk had opgewacht om hem in elkaar te slaan en hij zou dood zijn geweest als hij zich niet in de kerk had teruggetrokken.

De beide laatste heren werden veroordeeld tot een bedevaart naar de Sint-Pieter en -Paulus te Rome en verbannen uit de stad totdat ze het bewijs hadden geleverd de bedevaart volbracht te hebben. U ziet het in die tijd kon u maar beter uw mond houden als u het met een stadsbestuurder niet eens was.

Vandalisme was er ook al in de vijftiende eeuw, bijvoorbeeld het vernielen van de sloten van de Kleiwegpoort of het ingooien van ruiten. Ruiten waren blijkbaar erg kostbaar, want de straf op het ingooien ervan was niet mis. Zo werden *Gerijt* *coman* *Comelissoen* (de zoon van koopman *Comelis*) en *Gerijt* *Willem*, de *stoeldraai-* *jerssoen* (de zoon van de *stoeldraaier*) op 19 november 1449 veroordeeld tot acht jaar verbanning uit de stad. Gelukkig voor hen was deze straf slechts voorwaardelijk omdat ze nog erg jong waren.

Anders was het voor *Gerijt* *Jan* *Ockerss.* en *Heijntgen* van der *Deel* die op woensdag 10 december 1460 werden veroordeeld tot een bedevaart naar Parijs en binnen twee dagen moesten vertrekken. Daarnaast kregen beiden ook nog een voorwaardelijke bedevaart opgelegd: *Gerijt* *Jan* moest naar *Santiago de Com-* *postella* en *Heijntgen* naar Rome. Deze laatste twee bedevaarten waren slechts(!) voorwaardelijk omdat ze zo eerlijk waren geweest zichzelf aan te geven en de ruiten op hun kosten lieten herstellen.

Wat de delicten zelf betreft is er wel overeenkomst met de tegenwoordige tijd, maar hoe zit het met de soort straffen en de strafmaat?

Straffen en strafmaat

In schema 3 vindt u een overzicht van de soorten straffen die zijn opgelegd in de periode 1447-1467.

Zoals u ziet is er in deze tijd nauwelijks sprake van lijfstraffen. Slechts drie keer werd deze straf opgelegd: in één geval werd iemand veroordeeld tot het staan aan de kaak voor een paar uur, een ander werd geseseld en een derde moest met "de steen" uit het stadhuis op haar nek volgens een bepaalde route door de stad lopen. Bij deze straffen speelt het vernederen van de veroordeelde een grote rol. Van *vernedering* is zeker ook sprake bij de opgelegde *processie* (1) of het verschijnen voor het kruisbeeld (in de Sint-Jan?) met een bepaald voorwerp dat te maken heeft met de daad (2).

Schema 3. Soorten straffen

Bedevaart	109
Voorwaardelijke straf*	87
Verbanning**	81
Geldboete	71
Stenenboete	19
Was(kaars) offeren	6
Verschuiven voor kruisbeeld met bepaald voorwerp	5
Processie	4
Lijfstraf	3
Lakenboete***	2
Anders****	6

- * Als een bepaalde straf "tot des gherechts vermaninge" wordt opgelegd betekent dit dat de straf voorwaardelijk is (zie: J. van Herwaarden, *Opgelegde bedevaarten*).
- ** De duur van de verbanning kon variëren van een paar maanden (meestal de tijd die nodig was voor het volbrengen van een bedevaart), een paar jaar tot eeuwig (of als variant daarop honderd jaar en één dag).
- *** In plaats van geld moest men een aantal ellen laken leveren.
- **** De andere straffen zijn: herstel van de Doelenpoort, vergiffenis vragen aan het slachtoffer in bijzijn van stadsdienaren (2x), enkel met zijn eigen vrouw mogen samenleven of in de stad verkeren in haar bijzijn, gevangenisstraf of iets schenken (onleesbaar in het handschrift wat moet worden geschenken).

Ad 1. Jacob Willam, coman Claessoen, had tijdens de processie het voorgeschreven gildeteken niet bij zich. Als straf moest hij de volgende zondag in boetekleed met in zijn ene hand het gildeteken en in zijn andere hand een kaars van een pond was de processie overdoen.

Ad 2. Jan Gerijts., die meysters zoon, heeft met enkele gezellen kippen gestolen van Hillegont, Engbrecht Voetens weduwe, en ze ook opgegeten. Hij moet binnen 14 dagen gekleed in zijn wambuis en blootshoofds voor het kruisbeeld verschijnen. Hij moet daarbij een (braad)spij van twee ellen lang waarop een kip gespietst zal zijn, recht boven zijn hoofd houden.

Beide laatste soorten straffen zou men ook een soort lijfstraf kunnen noemen, maar zelfs dan blijft het aantal lijfstraffen ver in de minderheid. Men zocht het vooral in de bedevaarten. De bedevaartplaatsen waarnaar men gezonden werd, varieerden van Aardenburg (1), Amersfoort (10), Bergen (5), Egmond (1), 's-Gravenzande (1), Haarlem (1) en 's-Hertogenbosch (7) in Nederland tot Aken (2), Canterbury (2), Einsiedeln (13), Finisterre (2), Geerberg (2),

Halle (6), Sint-Joost (6), Keulen (9), Londen (1), Parijs (9), Rome (16), Santiago de Compostella (7) en Wilsnack (10) in Europa. Vaak werd ook een voorwaardelijk straf opgelegd. Dit was altijd een bedevaart, waarbij Santiago de Compostella (27), Rome (19) en Wilsnack (17) veruit de favoriete bestemmingen waren. De vraag is natuurlijk of zo'n voorwaardelijke straf wel eens geëffectueerd werd. Om deze vraag te kunnen beantwoorden moest ik op zoek naar mensen die meerdere keren waren veroordeeld. Er waren er zes:

1. Jan "die quaert" (Jat, "de kwaai")
1447 bedevaart naar Wilsnack;
16-3-1449 bedevaart naar Den Bosch + voorwaardelijk een bedevaart naar Wilsnack;
3-7-1452 verbanning uit stad + omliggende rechtsgebieden, bedevaart naar Rome + 1 jaar verbanning na opsturen van het bewijs dat hij de bedevaart had volbracht;
2. Jan Dirxcs., bijgenaamd "Jan Gat" of "Joncher van Hourenborch"
24-1-1452 Bedevaart naar Keulen + verbanning uit Gouda en omliggende rechtsgebieden totdat het bewijs dat hij de bedevaart heeft volbracht bij het gerecht is + voorwaardelijk een bedevaart naar Santiago de Compostella;
6-6-1453 Binnen 6 dagen uit de stad en buiten de drie-mijlszone bevinden + tien jaar verbanning;
8-11-1458 Twee voorwaardelijke bedevaarten: een naar Rome, de ander naar Santiago de Compostella. Deze twee straffen zullen niet verjaren;
3. Dudzier Claes, heer Jacobss| soon
14-5-1454 Binnen 1 maand op bedevaart naar Amersfoort + een voorwaardelijke bedevaart naar Einsiedeln;
19-6-1455 Binnen 24 uur buiten Gouda en de één-mijlszone bevinden + vijftig jaar verbanning;
4. Jan Claes, die suut
26-7-1454 12.000 stenen leveren + de vernielde sloten van de Kleiwegpoort laten herstellen + voorwaardelijke bedevaart naar Einsiedeln;
10-2-1457 7.000 stenen leveren;

• Doodstraf, Houtsnede van Albrecht Dürer (1489).

• Mededogen voor de zwaargestrafte, Houtsnede van Albrecht Dürer (1488).

5. Pieter Heynricxs

26-7-1454 4. 000 stenen leveren + *voorwaardelijke* bedevaart naar Wilsnack;

20-2-1457 Voor het kruisbeeld *verschijnen* en als dat niet naar *behoren* gebeurt dan naar Rome + *voorwaardelijke* bedevaart naar Santiago de Compostella. (Op 1-12-1457 was hij in Rome);

6. Daem Moeiairts

23-12-1454 Bedevaart naar Rome + *verbanning* uit Gouda en *omliggende* rechtsgebieden totdat het bewijs dat de bedevaart is volbracht bij het gerecht is. Hij mag alleen met zijn vrouw samenleven;

26-6-1458 Bedevaart naar Halle + *voorwaardelijke* bedevaart naar Einsiedeln;

14-7-1460 Bedevaart naar Amersfoort. Hij mag alleen in *bijzijn* van zijn vrouw in Gouda zijn.

Bij geen van deze zes lijkt het er op dat de *voorwaardelijke* straf ten uitvoer moest worden gebracht bij de eerstvolgende veroordeling. Slechts in één geval (Jan Dirxcs) wordt de *voorwaardelijke* straf bij een volgende veroordeling weer genoemd en krijgt hij er nog een bij. Het zou kunnen dat *voorwaardelijke* straffen *verjaarden* want in enkele gevallen staat er *nadrukkelijk* in het vonnis dat dat niet zal gebeuren (zoals bij Jan Dirxcs' derde veroordeling). Er staat dan dat de *voorwaardelijke* straf "niet sal verjaren noch *verdaghén*".

Zoals u ziet waren de straffen beslist niet gering (7000 stenen leveren **of een bedevaart** naar Wilsnack was **niet** mis), maar de straffen waren in deze periode in Gouda zeker niet zo *gruwelijk* als velen wel denken. In hoeverre de **rechtspraktijk** in Gouda afwijkt **of overeenstemt** met andere steden is mij niet bekend.

Tot besluit

Met dit artikel heb ik getracht u een *beeld* te geven van de *rechtspraktijk* in Gouda in de *vijftiende* eeuw. Uiteraard zijn er nog *vele vragen* te beantwoorden, die lang niet *altijd* op basis van het vonnisboek alleen zijn te *beantwoorden*. Dit vergt nog veel onderzoek, maar wellicht zal ik u in een *volgend* artikel daarover meer vertellen.

Noten:

- 1) Vermelding die men veelvuldig in vonnissen tegenkomt. Dit betekent dat de veroordeelde verklaart in te stemmen met en zich te houden aan zijn straf op straffe van het verlies van zijn leven (zijn lijff). Vaak komt men ook tegen "op een peijn (= boete) van 20 pond en de stedekeur" en een enkele keer "up sijn rechterhant". Wat de stedekeur is weet ik niet precies (woordenboeken geven daarover geen uitsluitsel), maar ik vermoed "poorterschap". Dat zou betekenen dat iemand 20 pond moet betalen en de stad verlaten (omdat hij/zij dan geen poorter is) als hij/zij de straf niet uitvoert.
- 2) Streekarchief Hollands Midden te Gouda.
- 3) Handschrift betekent hier "eeri met de hand geschreven boek".
- 4) Een katern bestaat uit een aantal *gevouwen* en in elkaar geschoven bladen.
- 5) Een dubbelblad bestaat uit een vel papier (papier of *perka*-ment) dat één keer is *gevouwen*.

VAN EEN DEURWAARDER, EEN DWANGBEVEL EN EEN KORPORAAL

Henny van Dolder-de Wit

Was de St.-Janskerk sinds 1573 in gebruik bij de protestanten, officieel werd de kerk pas op 18 februari 1800 toegewezen aan de Nederduytsche Gereformeerde gemeente te Gouda, nu de Hervormde gemeente.

De scheiding tussen kerk en staat had tot gevolg dat veel kerkgenootschappen in grote financiële nood kwamen te verkeren, o.m. door dat de salarissen, die tot dan voor het grootste deel uit 's Rijks kas werden betaald nu geheel voor rekening van het kerkgenootschap kwamen.

Om de vijf Goudse Hervormde predikanten van hun traktement te kunnen voorzien waren leningen afgesloten Geld om deze terug te betalen was er echter niet.

Daarom werd met de geldschieters afgesproken dit in termijnen te doen. Aan de lidmaten van de Hervormde kerk (hun aantal werd in 1810 geschat op ca. 7430) werd gevraagd welkelyks een kleine bijdrage voor dit doel beschikbaar te stellen. Het enthousiasme hiervoor was gering, sommigen weigerden botweg, anderen gaven zich op als minvermogen. Dientengevolge ontstond een groot aantal achterstallige verplichte betalingen.

Om deze te innen kon het geld volgens Koninklijk Besluit van 6 februari 1818 via de directeur van de belastingen worden ingevorderd op de gebruikelijke manier. Na bekendmaking van deze maatregel vanaf de preekstoel volgde een periode van 14 dagen, waarin werd afgewacht welk effect de mededeling zou sorteren. Ieder wist immers wat hem bij wanbetaling stond te wachten! Na deze 14 dagen werden de namen van hen die geen gehoor gaven aan de directeur der belastingen doorgegeven.

Tot deze maatregel zal door het kerkbestuur slechts uit bittere noodzaak zijn besloten. Het gebrek aan contanten had echter tot gevolg dat het kerkgebouw steeds meer in verval raakte en zelfs het meest noodzakelijke onderhoud achterwege moest blijven.

De schilder Cornelis Roggeveen zou wel heel direct met de nieuwe maatregel worden geconfronteerd. Hij deed zijn beklag zelfs bij de gouverneur (nu commissaris der Koningin) van Zuid-Holland, over 'de wrede en onrechtvaardige

ge handelwijze hem aangedaan door de heer Van Teylingen, ontvanger der belastingen inzake de executie van de achterstallige predicants-tractementen'.

Hij stelt zich in de brief voor als geboren Gouwenaar, schildersknecht, in dienst bij de stadsfabriek (gemeentewerken) en in de kost bij zijn zusters, die genoodzaakt zijn met handarbeid in hun onderhoud te voorzien).

Toen hij na een langdurig verblijf in Haarlem van zijn werkzaamheden aldaar naar Gouda terugkeerde, was inmiddels de bijdrage voor de predikants-tractementen geregeld. Hij had nog maar nauwelijks de tijd gehad zich erop te verheugen dat hij opnieuw was aangenomen bij de stadsfabriek, (zij het op een dagloon van 1 gulden), of de ontvanger Van Teylingen sommeerde hem zijn achterstallige bijdrage te voldoen, terwijl hij volgens zijn zeggen geen lid was van de kerk.

Na zijn weigering meldde zich aan het huis een soldaat van het garnizoen, geïntroduceerd als 'garniser', die 'eten, drinken en legging eiste'. De zusters die nauwelijks genoeg eten in huis hadden voor zichzelf en hun broer, verklaarden niet aan zijn eis te kunnen voldoen. De man gedroeg zich verder netjes en vertrok de volgende middag.

Bij afwezigheid van Van Teylingen was de soldaat teruggeroepen door de deurwaarder De Vletter en vervangen door een korporaal Slaigter geheten. Deze eiste bij zijn aankomst drinken, eten en een goed bed, daarbij dreigend dat als hem dit werd geweigerd, hij de boel kort en klein zou slaan. Spoedig daarna, aldus Roggeveen, voegde hij de daad bij het woord 'door het aan stuk slaan van de meubelen mijner familie, met sabelslagen te geeven aan mijne susters, tengevolge dat er een groot attroupement voor haarlieder huys is vergadert, wanneer toevalligen Capitein De Jong, alhier in garnizoen leggende en voorbij komende, in huis is getreden en hem zijn onbehoorlijk gedrag heeft voorgehouden'. De korporaal verklaarde dat hem dit op het belastingkantoor was bevolen. Hij werd daarna vervangen door ene korporaal Fischer, die drie dagen in het huis van de gezusters Roggeveen verbleef en van eten en drinken werd voorzien door een eveneens aldaar verblijfhoudende